

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Маршицька В.В.

Інститут проблем виховання АПН України

м. Київ, вул. Берлинського, 9

У статті подається історичний огляд становлення екологічного виховання дошкільників як педагогічної проблеми. Розкривається роль природи в становленні особистості, особливості виховання ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку на сучасному етапі.

Ключові слова: екологічна освіта, виховання, ціннісне ставлення, особистість, природа.

Нові світоглядні орієнтири та соціальні завдання, які стоять нині перед людством, актуалізують проблему ставлення людини до природи, корекції ціннісних орієнтацій та утвердження соціально-моральних позицій щодо взаємодії природи та суспільства. У розробці теорії екологічного виховання дітей дошкільного віку на сучасному етапі повчальним є історичний розвиток поглядів педагогів до використання природи у становленні особистості.

Мета статті – з'ясувати та розкрити особливості виховання ціннісного ставлення до природи у дослідженнях педагогів минулого та сучасності. Публікація спрямована на розв'язання таких завдань: 1/ з'ясувати значення використання природи у становленні особистості у педагогічній спадщині; 2/ розкрити особливості виховання ціннісного ставлення до природи у дитини дошкільного віку.

Формування уявлень про світ природи як духовну цінність має в педагогіці давні традиції (Я.А.Коменський [5], Й.Г.Песталоцці [9], К.Д.Ушинський [10] та інші). Синтез новітніх ідей і практики роботи з дітьми дозволив Я.А.Коменському створити педагогічну систему, що ґрунтувалась на активності й самостійності

пізнання природи як основи успішного навчання і гармонійного виховання дітей. Порівнюючи природу дитини із скелею, на якій виховання формує людський розвиток, Й.Г.Песталоцці закликав дозволяти дітям перебувати якомога більше на природі, вчити їх спостерігати за довкіллям, адже крок людської мудрості він вбачав у вмінні “правильно бачити й чути”. Принципово важливе значення має і те, що Я.А.Коменський та Й.Г.Песталоцці вивчали взаємодію і розвиток психічних процесів дітей в умовах активного пізнання природи, з одного боку, а з іншого – розвиток видів діяльності, специфічних для дошкільного дитинства, вплив яких стимулює і удосконалює ці психічні процеси, пізнавальні інтереси, практичні вміння та навички взаємодії з довкіллям.

У вітчизняній педагогіці природничий аспект у вихованні вперше обґрунтував К.Д.Ушинський. Вчений наголошував на тому, що одне з головних завдань педагогічної науки – це розповсюдження наукових знань як основи всебічного виховання дітей у період, що передує систематичному навчанню, тобто в період дошкільного дитинства.

Принципове значення для нашого дослідження має висновок К.Д.Ушинського про унеможливлення аналізу природи та людини як незмінного, пасивного, раз і назавжди даного. Навколишнє середовище він розглядав як таке, що невинно змінюється під впливом людської діяльності й власних циклічних та нециклічних процесів. Звідси випливає важливе положення вчення К.Д.Ушинського про вплив природи на особистість та її місце у світі природи, про прямий і зворотний зв'язок цих невіддільних між собою ланцюгів життя.

Становлення теорії й практики виховання дітей дошкільного віку XIX – початку XX століття пов'язане з активним пошуком форм і методів роботи, визначенням обсягу знань, необхідних для забезпечення всебічного розвитку особистості, як важливої умови успішного навчання у школі. У той час проблема екологічного виховання у сучасному розумінні не ставилась, оскільки екологія ще не набула досить вираженого і соціально значущого звучання. Проте, ціла плеяда педагогів, які активно розробляли теорію й практику дошкільного виховання,

почала систематично звертатись до природи як засобу гармонізації душі дитини, її відносин з довкіллям.

Такий підхід до проблеми в найбільш змістовній, чіткій та послідовній системі однією з перших розробляє Є.М.Водовозова [2]. У праці “Розумове та моральне виховання дітей від першого вияву свідомості до шкільного віку”. Є.М.Водовозова обґрунтувала власну систему педагогічних поглядів, де виховання засобами природи посідає чільне місце. Систематизувавши природничий матеріал для дітей, вона заклала основи поняття “бережливе ставлення до природи рідного краю та її охорона”, яке до неї в дошкільній педагогіці не формулювалося у такому смислового значенні. Сьогодні це поняття розглядається як один із складників інтегрованих понять у структурі екологічної культури.

Отже, утвердження екологічного виховання як педагогічної проблеми пройшло низку етапів, що було викликано об’єктивними причинами. Фундаторами її виступили Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський, Є.М.Водовозова, які розглядали природу на основі наукового, системного підходу та визначили багатогранність її впливу на особистість дитини.

Надалі теоретичні й практичні аспекти природничого виховання у 30-ті роки ХХ століття досліджували Є.І.Тихеева, Л.К.Шлегер, О.С.Симонович та інші. В контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує спадщина О.С.Симонович, оскільки центральне місце у своїй педагогічній системі вона відводить ознайомленню дітей з довкіллям. На її думку, ця робота повинна починатися з моменту народження дитини, тобто з часу її входження у світ реальних речей, тому в центрі виховної уваги необхідно поставити малюка з урахуванням багатогранності проявів його особистості.

Принципово новий підхід до використання природи у вихованні дітей запропонувала С.Ф.Русова [8]. У дошкільному віці, зазначала вона, необхідно закласти основи наукового світосприйняття, і вбачала шлях до цього через розвиток у дітей спостережливості, яку стимулює висока вразливість дітей та їх емоційність. Особливо актуально в контексті окресленої проблеми звучать глибокі

переконання педагога про важливу роль чуттєвого сприймання об'єктів і явищ природи у формуванні науково-достовірних уявлень. С.Ф.Русова характеризувала спостереження як провідне джерело збагачення знань про природу, і надавала особливого значення диференціації знань з урахуванням віку дітей, їх індивідуальних проявів.

У ході аналізу джерел пізнання рідної природи С.Ф.Русова особливого значення надавала єдності чуттєвого й раціонального. У книзі “Нові методи дошкільного виховання” в (розділ “Вправи смислів”) вона пропонує такі вправи для раціонального світосприйняття та світопізнання дитини: на відчуття приємності і неприємності /смак, нюх, температура, рівновага/; орієнтацію /вага, дотик, опір/; вправління органу зору /світло, колір, форма/ тощо. На її думку ці вправи закладають першооснову сенсорної пам'яті всіх “смислових вражень”. С.Ф.Русова була твердо переконана в тому, що без свідомого сприйняття природи набуті уявлення є блідими й бездіяльними. Педагог доходить висновку про надзвичайне значення впливу науково достовірних систематизованих знань дітей про природу на утворення їх уявлень, понять, поглядів. Задля цього С.Ф.Русова розробила для дітей так звані “предметні лекції”. Це своєрідна модель сучасного заняття, яку вона називала “центром інтелектуального розвитку дітей у системі навчання й виховання”. Педагог визначила їх дидактичну і виховну мету: повідомлення відомостей з ботаніки, географії, зоології, мінералогії; вправління у визначенні властивостей предметів, зіставленні їх між собою, проведення експериментів. Поглиблюючи свої думки, С.Ф.Русова доводила, що переконливість знань залежить від конкретної праці дітей у природі; встановила зв'язок між реальним світом природи і захоплюючою пошуково-дослідницькою діяльністю дітей, завдяки якому яскраво і зрозуміло педагог унаочнює приховані від безпосереднього сприйняття дітей залежності. Дане положення стало базовим для розробки основних аспектів екологічного виховання.

З об'єктивних історичних причин (політична ситуація 30-х років, війна, відбудова господарства у повоєнні роки) увага до науково-педагогічних

досліджень у 30–50-х роках значно послабилась. Лише з кінця 50-х років у дошкільній педагогіці починають ретельно досліджуватись проблеми навчання та виховання дітей.

У 60-х роках зміст знань дітей про природу та виховання “турботливого ставлення й любові до природи” виголошено у “Програмі виховання у дитячому садку” (1962 р.), - першому документі, де знання подаються на основі принципів сезонності, концентричності та енциклопедичності, однак форми організації дитячої діяльності не чітко виражені і носять традиційний характер, а краєзнавчий принцип залишається поза увагою дослідників.

У дослідженнях 70-х років вже чітко окреслюється декілька тематичних блоків, а саме: природа як засіб морального виховання дітей (С.О.Веретеннікова, В.Г.Грецова, А.І.Васильєва та ін.); природа як засіб розвитку естетичних сприймань і почуттів дітей (Є.І.Залкінд, О.Ф.Єршова, Т.П.Чудиновська та ін.); природа як засіб розумового виховання дітей (Н.Ф.Виноградова, С.М.Ніколаєва, П.Г.Саморукова, І.Я.Хайдурова та ін.); природа як засіб активізації ігрової діяльності (О.С.Макарович, В.Д.Дрязгунова та ін.). Питання природоохоронного виховання не виокремлювались і розглядались принагідно.

Таким чином, 60-70 – ті роки ХХ століття характеризуються відчутним посиленням інтересу до природи як засобу всебічного виховання дітей, але проблема екологічного виховання не набула навіть постановочного звучання. Об’єктивно це було обумовлено тим, що у 60-70 – ті роки людина мала вже у своєму користуванні наймогутніші засоби впливу на природу, та не навчилась ще прогнозувати наслідки їх використання як для природи, так і для себе як її частки. Темпи перетворення довкілля випереджали усвідомлення необхідності охорони та бережливого ставлення до природних багатств.

Найбільш результативними у розробці природоохоронного виховання та його максимального зближення з екологічним стали 80-90 –ті роки: проблеми освіти в галузі навколишнього середовища стають в центрі уваги й обговорення на національному та міжнародному рівнях. Спеціалістами ЮНЕСКО та ЮНЕП, що

працюють в галузі екологічної освіти, розроблено систему заходів у рамках Міжнародної освітньої програми з питань навколишнього середовища. У цій програмі вперше відзначений глобальний та загальнолюдський характер екологічної освіти. Важливим етапом у її розвитку та становленні стала перша Міжурядова конференція з освіти в галузі навколишнього середовища, організована ЮНЕСКО разом з ЮНЕП, в Тбілісі 1977 р., на якій прийнято загальну стратегію розвитку освіти в галузі навколишнього середовища, визначено мету, завдання та принципи, вироблено більше 40 конкретних рекомендацій щодо шляхів та методів її здійснення. Подальшим розвитком та конкретизацією основних її положень стали документи Московського конгресу (1987 р.) та конференції ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку (1992 р.). У цих документах відзначається, що в основі розробки цілей і завдань екологічної освіти лежить розуміння сутності екологічного виховання у всьому розмаїтті форм і методів його здійснення.

Наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах викладені в дослідженнях А.Н.Захлебного, І.Д.Зверева, І.Т.Суравегіної, які визначили мету, принципи, завдання і зміст екологічної освіти. Концептуальні положення екологічного виховання стосовно окремих навчальних предметів, позанавчальної діяльності, вікових груп та інших специфічних умов уточнювались О.В.Король, Н.В.Левчук, Д.І.Мельник, Н.А.Пустовіт, Г.П.Пустовітом, Л.М.Різник, Д.І.Струнніковою, Г.С.Тарасенко, Л.В.Шаповал.

Аналізуючи стан екологічного виховання, дослідники відзначають, що в дитячому садку, в початковій школі воно головним чином спрямовано на інтелектуальний розвиток дитини і меншою мірою торкається емоційно-ціннісної сфери особистості дитини, тоді як ефективність екологічного виховання завдячує тісному зв'язку інтелектуального та емоційного. Так, характеризуючи стан екологічного виховання дослідники проблем дошкільної (Н.В.Лисенко, Г.С.Марочко, З.П.Плохій, Н.Ф.Яришева) та шкільної (Л.В.Шаповал, Н.А.Пустовіт,

Д.І.Мельник, Л.М.Різник) педагогіки вказують на недостатність екологічних знань старших дошкільників та молодших школярів.

Частина педагогів (Г.С.Марочко, Н.А.Пустовіт, Д.І.Струннікова) особливого значення в екологічному вихованні дітей надають ціннісному аспекту, який передбачає розумне ставлення до природи і усвідомлення її загальнонаціональної, загальнолюдської цінності, хоча проблема ціннісного ставлення дослідниками не розглядається спеціально.

Зокрема, Н.В.Лисенко виявлені такі характерні особливості екологічного виховання старших дошкільників: обмеженість теоретичних знань, практичних умінь та навичок, життєвого досвіду й діапазону пізнання [6]. При цьому автор називає об'єктивні та суб'єктивні педагогічні умови ефективності екологічного виховання старших дошкільників. До об'єктивних умов дослідниця відносить: готовність дітей дошкільного віку до сприймання, розуміння і засвоєння уявлень про природу /інтелектуальна сфера/; готовність дітей до практичної реалізації знань у доступних видах діяльності; формування суспільно значущих мотивів їх поведінки /емоційно-чуттєва та дійово-вольова сфери/. Серед суб'єктивних: Н.В.Лисенко називає: рівень педагогічної діяльності й майстерності вихователів; їх загальну і спеціальну підготовку з питань екологічного виховання; екологічну спрямованість педагогічного процесу дитячого садка; єдність й взаємодію суспільного та сімейного виховання.

Л.П.Печко [12], докладно вивчаючи проблему екологічного і естетичного виховання школярів, виділяє об'єктивні та суб'єктивні передумови формування ставлення до природи, що безумовно торкається проблеми дослідження. Серед об'єктивних передумов особистого ставлення до природи дослідниця виділяє: властивості явищ природного середовища; ставлення суспільства до природи, яке впливає на позицію учнів; процес виховання та навчання, під час якого вони переймають суспільно-цінні ставлення й дії; власна діяльність дитини, в якій виникають, усвідомлюються та реалізуються цілі особистості й колективу; ставлення вихователя й вихованців до природи й суспільства. Серед суб'єктивних

передумов дослідниця називає такі: здатність до сприймання, переживання й переосмислення; зацікавленість в пізнанні, перетворенні й підтриманні довкілля в оптимальному стані; готовність свідомо реалізувати суспільні й особистісні цілі при взаємодії з оточуючим середовищем і таким чином забезпечити власні потреби й домагання.

В дошкільній педагогіці є низка досліджень, які частково торкаються проблеми виховання бережливого ставлення до природи (А.І.Васильєва, Н.Ф.Виноградова, С.М.Ніколаєва, П.Г.Саморукова, О.Ф.Терентьєва, І.А.Хайдурова, Н.Ф.Яришева). Вони присвячені різним аспектам ознайомлення дошкільників з природою як фактором розвитку дитини. Ряд дослідників (В.Г.Грецова, М.К.Ібрагімова, З.П.Плохій), характеризуючи екологічну вихованість дошкільників, відмічають недостатню сформованість у дітей бережливого та відповідального ставлення до природи.

Особливо важливим у контексті даної проблеми є дослідження В.В.Зотова [4], в якому екологічне виховання вперше розглядається не тільки як чинник розвитку особистості, а як один з важливих напрямів соціалізації особистості. Автор зазначає, що це пов'язано, з усвідомленням дитячих можливостей: вміння виконувати соціальні ролі та позиції, без яких неможлива взаємодія суспільства й природи, незагрозлива для обох сторін; певних орієнтацій у вигляді оцінювання, провідних ідей, норм й соціально значущих мотивів поведінки; культури “критичного” мислення; вміння передбачати наслідки своєї поведінки, “екологічна рефлексія”; здатності до емоційного, морально-етичного переживання спілкування з природою. Дослідження В.В.Зотова присвячене проблемі виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у молодших школярів. Важливою складовою емоційно-ціннісного ставлення до природи є потреба в емоційному переживанні процесу спілкування з природою, а також відповідні мотиви та інтереси. Дане ставлення реалізується в субдомінантному, неусвідомленому плані й відтворюється в почуттях задоволення – незадоволення, радості – суму,

захоплення – зневаги, любові – ненависті, що виникають в процесі спілкування з тими чи іншими природними об'єктами.

На сьогодні до вибору змісту екологічного виховання дітей склалося два підходи, вони ґрунтуються на різному розумінні сутності екології як науки. Підхід, за якого екологія розглядається як частина біології, що вивчає в специфічних аспектах проблему взаємодії організму та навколишнього середовища, спрямовує екологічне виховання на оволодіння дітьми способами захисту живого організму від руйнівного впливу середовища. Такий підхід отримав детальну розробку в дослідженнях С.М.Ніколаєвої [7], яка зосереджує увагу вихователів на розкритті дітям значення природи для людини, ознайомленні їх з поняттям “здоровий спосіб життя”, природними факторами здоров'я тощо. Значна увага приділяється також захисту живої природи, засвоєнню дітьми правил поведінки у ставленні до рослин і тварин, прийомів догляду за ними тощо.

Інший підхід до вибору змісту екологічного виховання певною мірою протилежний до описаного вище, оскільки ґрунтується на так званій “екології середовища” – тобто вивченні того, як гине, руйнується навколишнє середовище в результаті непередбаченої людської діяльності. Його можна визначити, як практичну екологію, яка формує у дошкільнят уявлення про охорону довкілля та навчає їх способам природоохоронної діяльності та правилам раціонального природокористування. Такий підхід широко представлений у роботах Н.В.Лисенко [6], Н.Ф.Яришевої [11] та інших.

Проте жоден із вказаних напрямів не охоплює всебічно завдання екологічного виховання. Очевидно, що в основі екологічного виховання має лежати гуманістичний підхід, згідно якого екологічні проблеми розглядаються не як проблеми навколишнього середовища або здоров'я людини, а як проблеми особистості людини, її внутрішнього світу. Саме такий підхід було взято за основу колективом вчених – авторів “Базового компоненту дошкільної освіти”. Метою екологічного виховання дошкільного віку, зазначається в документі, є “формування елементів екологічного світорозуміння, екологічної вихованості,

розвиток у дитини позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля, формування реалістичних уявлень про явища природи, практичних умінь дбайливого ставлення до її компонентів” [1,14].

Історичний огляд проблеми екологічного виховання продемонстрував складність і неоднозначність визначення завдань в сфері гармонізації стосунків у взаємодії людини з природою.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – МО України АПН України. – К.: Ред. Журналу “Дошкільне виховання” – 1999. – 62 с.
2. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное развитие детей от первого проявления сознания до школьного возраста / История дошкольной педагогики в России. Хрестоматия. - М.: Просвещение, 1987. - 432 с. С.237-272
3. Грецова В.Г. Воспитание у детей 6-7 лет бережливого отношения к комнатным растениям уголка природы: Автореферат дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. – М., 1974. - 19 с.
4. Зотов В.В. Воспитание у младших школьников эмоционально-ценностного отношения к природе: Автореферат дис. ...канд.пед.наук: 13.00.01. - М.,1998. - 16 с.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед.соч.: В 2-х т. - М.: Педагогика, - 1982. Т.1. - 656 с. С.242-477.
6. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: Навчальний посібник. - Львів: Світ, 1994. - 143 с.
7. Николаева С.Н. Формирование начал экологической культуры //Дошкольное воспитание. - 1997. - №1. - С.30-35.
8. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Науково-методичний посібник /За ред. В.Г.Слюсаренко, О.В.Проскури. - К.: ІЗМН, 1998. - 196 с.
9. Песталоцци И.Г. Книга матерей или Руководство для матерей, как научить своих детей наблюдать и говорить /История дошкольной зарубежной педагогики. - М.: Просвещение. - 1974, С.155 - 164.
10. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии. Педагогические сочинения: В 6 т-х. Т.5 / Сост. С.Ф.Егоров. - М.: Педагогика, 1990. - 528 с.
11. Яришева Н.Ф. Екологічне виховання дошкільників: Посібник для вихователів дитячих садків. - К.: Грамота, 2001. - 55 с.
12. Экологическое и эстетическое воспитание школьников/ Под ред. Л.П.Печко, - М.: Педагогика, 1984. - 136 с.

Marshytska V.V. Historical aspect of education of the emotionally-valued attitude toward nature at the **children** of preschool age.

*The historical **analysis** of becoming of ecological education as pedagogical problem is given the article. This article analyzes role of nature in becoming of **personality**, feature of education of the valued attitude toward nature at the **children** of preschool age on a modern stage.*

*Key words: ecological education, upbringing, valuable attitude, **personality**, nature.*

Маршицкая В.В. Исторический аспект воспитания эмоционально-ценностного отношения к природе у детей дошкольного возраста

В статье подан исторический обзор становления экологического воспитания как педагогической проблемы. Раскрывается роль природы в становлении личности, особенности воспитания ценностного отношения к природе у детей дошкольного возраста на современном этапе.

Ключевые слова: экологическое образование, воспитание, ценностное отношение, личность, природа.

Довідка про автора

ПІБ: Маршицька Вікторія В'ячеславівна.

Місце роботи, адреса: Інститут проблем виховання АПН України
04060, м.Київ, вул.Берлінського,9

Посада: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії екологічного виховання

Адреса домашня: Київська обл., м.Ірпінь, вул..Садова, 69, кв.28.

Телефони: роб.: 440-61-28